

Απολυτήριες Εξετάσεις Ημερήσιων Γενικών Λυκείων

Εξεταζόμενο Μάθημα: **Αρχαία Κατεύθυνσης**

Ημ/νία: 26 Μαΐου 2010

Απαντήσεις Θεμάτων

Διδαγμένο κείμενο

Άριστοτέλους Ἠθικά Νικομάχεια Β 6, 12 – 16

A1.

Ἡ ἀρετὴ στα πάθη και στις πράξεις αναφέρεται (ἢ ἔχει να κάνει), στα οποία ἡ υπερβολή αποτελεί λάθος και κατακρίνεται, το ἴδιο και ἡ ἔλλειψη, ἐνὼ το μέσον ἐπαινεῖται και εἶναι το σωστό· και τα δύο αυτά (ἔχουν σχέση) με τὴν ἀρετὴ. Ἐνα εἶδος μεσότητας εἶναι, λοιπόν, ἡ ἀρετὴ, ἐπειδὴ ἔχει για στόχο τῆς το μέσον.

Ἀκόμα, το σφάλμα γίνεται με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό και το ἄπειρον πάνε μαζί, ὅπως δίδασκαν οἱ Πυθαγόρειοι, ἐνὼ το καλό πάει μαζί με το πεπερασμένο), το σωστό ὁμως μ' ἕναν μόνο τρόπο (γι' αυτό και το ἕνα εἶναι εὐκόλο, ἐνὼ το ἄλλο δύσκολο· εἶναι εὐκόλο δηλαδή ν' ἀποτύχει κάποιος στο σκοπό του, δύσκολο ὁμως να τον πετύχει)· και γι' αυτούς τους λόγους λοιπόν γνωρίσματα τῆς κακίας αποτελοῦν ἡ υπερβολὴ και ἡ ἔλλειψη, ἐνὼ ἡ μεσότητα τῆς ἀρετῆς· γιατί καλοὶ γινόμαστε μ' ἕναν τρόπο, ἐνὼ κακοὶ με πολλούς τρόπους.

B1.

Ὁ φιλόσοφος ἔχοντας ἤδη ἀποδείξει ὅτι ἡ φύση τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς δεν εἶναι ἡ υπερβολὴ και ἡ ἔλλειψη, ἀλλά ἡ υποκειμενικὴ μεσότητα και προτοῦ διαπιστώσει τα βασικά χαρακτηριστικά αὐτῆς και, ἄρα, τον πληρέστερο ὀρισμό τῆς, ἐπιστρατεύει ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴ θεωρία των Πυθαγορείων και τὴν ποίηση.

Οἱ **Πυθαγόρειοι** ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς μετεμψύχωσης, που εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν *Πολιτεία* του Πλάτωνα, πίστευαν ὅτι ἀντίθετες μεταξύ τους δυνάμεις κυβερνοῦν τον κόσμο και ὅτι ὑπάρχει ἀρμονία ὄχι μόνο ἀνάμεσα στα ὁμοια ἀλλά και στα ἀντίθετα. Στὴ διδασκαλία τους *περὶ τῶν ἐναντίων* το *ἀγαθόν* εἶναι σύστοιχο με το *πέρας*, το *περιττόν*, το *ἔν*, το *δεξιόν*, το *ἄρρεν*, το *ἡρεμοῦν*, το *εὐθύ*, το *φῶς* και το *τετράγωνον*, ἐνὼ το *κακόν* με το *ἄπειρον*, το *ἄρτιον*, το *πλήθος*, το *ἀριστερόν*,

το θῆλυ, το κινούμενον, το καμπύλον, το σκότος και το έτερόμηκες. Οι προηγούμενες αντιθέσεις δεν αλληλοαναιρούνται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοκαθορίζονται. Δεν υπάρχει αντιπαράθεση εννοιών και αντιθετική σκέψη, αλλά άρμοζα των αντιθέσεων, αρμονία από την ένωση πολυσύνθετων πραγμάτων και από τη συμφωνία διαφωνούντων. Εξάλλου, χωρίς το κακό δε θα ήταν νοητό το αγαθό και αντίστροφα.

Από την παραπάνω, λοιπόν, θεωρία των εναντίων πηγάζει και η πληθώρα αντιθετικών λέξεων στο κείμενο με τις οποίες ο Αριστοτέλης προσπαθεί να προσδιορίσει σαφέστερα τις έννοιες αρετή και κακία. Αναλυτικότερα, η **αρετή** ταυτίζεται με τις έννοιες: *μεσότης, αγαθόν, πεπερασμένον, τό κατορθοῦν, μοναχῶς, χαλεπόν, τό έπιτυχεῖν, έσθλοί, άπλῶς*. Το σωστό γίνεται με έναν και μοναδικό τρόπο και είναι δύσκολο· μέσα από τις απεριόριστες επιλογές που έχει να κάνει ο άνθρωπος μία είναι η σωστή, "τό μέσον" και όλες οι άλλες αποκλίνουν, αποτελούν "άκρα" και θεωρούνται λανθασμένες. Το "αγαθόν" ταιριάζει με το "πεπερασμέ- νον", γιατί έχει όρια, ένα "τέλος", το οποίο αποτρέπει από το χάος, την απροσδιοριστία, το κακό και δείχνει τον ένα και μοναδικό δρόμο για την αρετή και την ευδαιμονία. Αντίθετα, η **κακία** ταυτίζεται με τις έννοιες: *ύπερβολή- έλλειψη, κακόν, άπειρον, τό άμαρτάνειν, πολλαχῶς, ράδιον, τό άποτυχεῖν, παντοδαπῶς, κακοί*. Το λάθος, λοιπόν, γίνεται με πολλούς τρόπους και είναι εύκολο. Ταυτίζεται με το άπειρον, αφού αντιπροσωπεύει τις απεριόριστες επιλογές που οδηγούν στις λανθασμένες ενέργειες, το χάος, την έλλειψη ορίων, το αδιαμόρφωτο, τα άκρα (υπερβολή και έλλειψη).

Τέλος, και ο άγνωστης προέλευσης **στιχος** (*έσθλοί μέν γάρ άπλῶς, παντοδαπῶς δέ κακοί*), που παρατίθεται από τον Αριστοτέλη, εξυπηρετεί τον ίδιο στόχο. Μια γνώμη γενικού κύρους με λογοτεχνικό ύφος παρεμβάλλεται στο αυστηρά επιστημονικό ύφος και επιβεβαιώνει τη θέση ότι το κακό γίνεται με πολλούς τρόπους ενώ το καλό με έναν (πρβλ: ένας ο δρόμος του θεού και χίλιοι του διαβόλου, ο διάβολος έχει πολλά ποδάρια).

Βέβαια, ο Αριστοτέλης δε θα συμφωνούσε απόλυτα με την άποψη ότι το *αγαθόν* και το *κακόν* αλληλοκαθορίζονται, εφόσον σύμφωνα με αυτόν τα όρια ανάμεσα στην αρετή και την κακία είναι σαφή. Δεν υπάρχει μεγάλη ποικιλία κακών. Ένας κακός ή θα παραλείπει εντελώς να κάνει κάτι ή θα το κάνει σε υπερβολικό βαθμό. Μπορούμε να πούμε ότι κάθε αρετή πολιορκείται από από κακίες ή ότι, γενικά, οι κακίες είναι διπλάσιες από τις αρετές. Ωστόσο, είναι φανερό ότι χωρίς άκρα δε θα υπήρχε μεσότητα και ότι η μεσότητα εννοείται σε σχέση με τη υπερβολή και την έλλειψή της, δηλαδή με τις κακίες της.

B2.

Με έγκλιση Οριστική που δηλώνει το πραγματικό, βέβαιο και συμπεκνώνοντας όλα τα προηγούμενα συμπεράσματα ο Αριστοτέλης ορίζει την ηθική αρετή ως *ἕξις προαιρετική ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος ὀρίσειεν*.

Αναλυτικότερα, η αρετή ανήκει μέσα στην ευρύτερη κατηγορία (γένος) των *ἕξεων* [*ἕξις<έχω*], δηλαδή ανήκει στα *μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα που αποκτώνται με την επίμονη άσκηση και την επανάληψη ὁμοίων ενεργειών*. Η ἕξις, όμως, αυτή έχει **προαιρετικό** χαρακτήρα, δηλαδή προϋποθέτει ελεύθερη εκλογή, και αυτό αποτελεί την ειδοποιό διαφορά της ἕξεως της αρετής από τις υπόλοιπες ἕξεις. Με τη λέξη αυτή προσεγγίζεται το γενικότερο και μεγάλο ζήτημα της ελευθερίας της βούλησης του ανθρώπου, δηλαδή της ελευθερίας του να διαμορφώνει απόψεις και να πραγματοποιεί τις αποφάσεις του σύμφωνα με τη θέληση του και σύμφωνα με τις επιλογές του χωρίς καταναγκασμό. Η προαίρεση, λοιπόν, αποτελεί έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη της αρετής και για να χαρακτηριστεί μια πράξη ενάρετη. Οι άλλοι δύο όροι είναι η συνείδηση από τον άνθρωπο της πράξης του (*συνειδώς*) και η σιγουριά και η σταθερότητα στην πραγματοποίηση της (*βεβαίως και ἀμετακινήτως*). Η προαίρεση δεν ταυτίζεται ούτε με την εκούσια πράξη ούτε με την επιθυμία ούτε με τη βούληση, αλλά με την ελευθερία επιλογής μετά από ώριμη σκέψη. Προϋποθέτει λογική και διανοητική διεργασία και, άρα, είναι αποκλειστικό προνόμιο του ανθρώπου, όπως και η ηθική αρετή. Συνδέεται με τα μέσα με τα οποία προσπαθούμε να πετύχουμε το σκοπό μας και όχι με τον ίδιο το σκοπό, αν και προϋποθέτει έναν καθορισμένο σκοπό. Είναι λοιπόν εκλογή ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα εφικτά πράγματα η οποία δε γίνεται στιγμιαία, τυχαία και απερίσκεπτα αλλά *μετά λόγου και διανοίας*.

Η αρετή, επίσης, ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των **μεσοτήτων**. Το υποκειμενικό της στοιχείο οφείλεται και στον προαιρετικό της χαρακτήρα, δηλαδή στα μέσα, αλλά και στο *προς ἡμᾶς*, δηλαδή στο σκοπό, ο οποίος καθορίζεται από τις ιδιαιτερότητες του καθενός και από τις εκάστοτε συνθήκες. Ο υποκειμενικός χαρακτήρας, όμως, της αρετής περιορίζεται, εφόσον αυτή είναι *ἡ μετά τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις* και μεσότητα *ὠρισμένη λόγῳ*, καθορίζεται, δηλαδή, με τον ορθό λόγο που είναι ο σύμφωνος με τη φρόνηση. Σχετική με το λόγο είναι η φρόνηση, αφού αποκτάται με αυτόν. Εξάλλου, ο λόγος αποτελεί ένα από τα στάδια της πορείας προς την αρετή. Το πρώτο στάδιο είναι ο **νόμος**, που συνηθίζει τους ανθρώπους ως πολίτες να ενεργούν ενάρετα, και το δεύτερο στάδιο είναι ο **λόγος** (= λογική) με τον οποίο ο καθένας ξεχωρίζει το καλό από το κακό, τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνει. Έτσι, ο λόγος βοηθά το νόμο και τελειοποιεί το έργο του.

Η φρόνηση και η λογική λοιπόν αποτελούν τα αντικειμενικά κριτήρια της ηθικής αρετής, επειδή η φρόνηση είναι η ανθρώπινη λογική που πηγάζει από την κοινωνική συνείδηση του ατόμου και την εκούσια αποδοχή ότι το κοινωνικό συμφέρον προέχει του ατομικού. Είναι το πρακτικό μέσο εντοπισμού των αναγκών και των συνθηκών, της απόρριψης του ανέφικτου, της σωστής αξιολόγησης των δεδομένων της πραγματικότητας, της ανακάλυψης τελικά και της επιλογής του μέσου. Η φρόνηση είναι μια άλλης μορφής γνώση, διαφορετική από την κυρίως γνώση, τη θεωρητική, εκείνη που ταύτιζε με την αρετή ο Σωκράτης. Είναι η γνώση που στρέφεται προς το πράγμα, προς το συγκεκριμένο είναι η πρακτική, όχι η καθαυτού γνώση, η γνώση του επιμέρους που μας οδηγεί πολύ κοντά στην πράξη. Από αυτήν έχουμε όλα όσα ο λόγος μπορεί να προσφέρει στην πράξη, γιατί η *κατ' αρετήν ενέργεια* είναι *ενέργεια κατά λόγον*, είναι η γνώση ως **γνώση του πρακτέου**, δηλαδή μια αρετή, μια έλλογη έξη με πρακτικό χαρακτήρα. Χάρη στη φρόνηση, εξάλλου, υπάρχουν και όλες οι άλλες αρετές, ενώ αν λείπει μία αρετή από έναν άνθρωπο, αυτό δείχνει ότι αυτός δεν έχει φρόνηση και αποδιοργανώνεται ως προσωπικότητα, ως *όλον*. Γι' αυτό και ο φρόνιμος είναι ο ηθικά σπουδαίος, το μέτρο, δηλαδή, σύγκρισης για τους άλλους.

Αξιοπρόσεκτο είναι ότι στον ορισμό της αρετής ενυπάρχουν μερικές από τις πιο σημαντικές αξίες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, δηλαδή η *ελευθερία* (διακρίνεται στον προσδιορισμό *προαιρετική*) και το **μέτρο** (διακρίνεται στη λέξη *μεσότης*). Κοντά σε αυτά και ο **λόγος**, στον οποίο τόσο μεγάλη σημασία έδιναν οι αρχαίοι είτε με το περιεχόμενο λογικής σκέψης, όπως νοείται εδώ, είτε ως γλωσσική έκφραση .

B3.

Ερώτηση εισαγωγής: η απάντηση βρίσκεται στο χωρίο του σχολικού βιβλίου: *Η παράδοση λέει πως όταν έφευγε ο Αριστοτέλης από την Αθήνα ... και στο τέλος του Σωκράτη* (σελίδα 147, 148).

B4.

σχέση:	ἔξις
ανόρθωση:	κατορθοῦν
καθαίρεση:	προαιρετική / αἰρεῖσθαι
απάθεια:	πάθη / πάθειν
υπόλοιπο:	ἔλλείπειν / ἔλλειψις
διαβλητός:	ὑπερβολή / ὑπερβάλλειν

εικαστικός:	εἶκαζον
ουσία:	ἐσθλός / ἐστίν / οὔσαν
πρακτική:	πράξεσιν
ραστώνη:	ῥάδιον

Αδίδακτο κείμενο

Ξενοφώντας Ἀπομνημονεύματα Βιβλίο Δ, κεφ. VIII, 8- 9

Γ1.

Μετάφραση

Αν, λοιπόν, θα ζήσω περισσότερο καιρό, ίσως θα είναι αναγκαίο να υφίσταμαι τα βάρη του γήρατος, και να βλέπω, (δηλαδή,) και να ακούω λιγότερο και να σκέφτομαι χειρότερα και να μαθαίνω πιο δύσκολα και να ξεχνώ πιο εύκολα και από όσους ήμουν καλύτερος πρωτύτερα από αυτούς να γίνομαι χειρότερος. Αλλά, όμως, αν δεν αντιλαμβάνομαι τουλάχιστον αυτά, δεν είναι δυνατόν (ή δε θα μπορούσα) να ζήσω τη ζωή μου (ή η ζωή μου θα ήταν αβίωτη), και αν, από την άλλη, αντιλαμβάνομαι (εν. αυτά), πώς δεν είναι αναπόφευκτο (ή φυσικό) να ζω χειρότερα και πιο αποτρόπαια; Αλλά, όμως, αν βέβαια θα καταδικαστώ σε θάνατο άδικα, γι' αυτούς που με σκότωσαν (ή με καταδίκασαν σε θάνατο) άδικα θα είναι ντροπιαστικό αυτό. Γιατί αν η αδικία (ή το να αδικεί κάποιος) είναι ντροπή, πώς δεν είναι αισχρό και το να κάνει (εν. κάποιος) οτιδήποτε άδικα;

Γ2.

πλείω:	τοῖς πολλοῖς
γήρως:	τῷ γήρα
δυσμαθέστερον:	τήν δυσμαθῆ
ταῦτα:	τούτους
ἐμέ:	ὁμῶν
ὄρᾶν:	ἐώρα
ἀποβαίνειν:	ἀπόβηθι
γίνεσθαι:	γενοίμεθα

αίσθανόμενον: ἥσθηνται

ἀδικεῖν: ἀδικῆσαι

Γ3α.

- ἐπιτελεῖσθαι:** ονοματικό ἀναρθρο τελικό ἀπαρέμφατο που λειτουργεῖ συντακτικά ὡς υποκείμενο στην ἀπρόσωπη ἐκφραση ἄναγκαῖον ἔσται. Υποκείμενο: ἐμέ (σχέση ἀναγκαστικής ετεροπροσωπίας λόγω ἀπρόσω-πης σύνταξης)
- πρότερον:** ἐπιρρηματικός προσδιορισμός χρόνου στο ἦν
- τούτων:** ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός ὡς γενική συγκριτική στο συγκριτικό βαθμό χείρω. [λειτουργεῖ ὡς ὅρος κατ' ἐπανάληψη στο περιεχόμενο της δευτερεύουσας ἀναφορικής πρότασης (ὧν πρότερον βελτίων ἦν) που προηγείται.]
- ἀβίωτος:** ἀπλό κατηγορούμενο που ἀναφέρεται στο υποκείμενο ὁ βίος μέσω του συνδετικού ρήματος ἄν εἴη
- ἐμέ:** ἀντικείμενο στη μετοχή τοῖς ἀποκτείνασιν
- ὄτιοῦν:** σύστοιχο ἀντικείμενο στο τό ποιεῖν (πλήρης μορφή: ὄτιοῦν ποῖμα)

Γ3β.

- Υπόθεση:** μή αἰσθανομένω (υποθετική μετοχή που ἀναλύεται σε δευτερεύουσα υποθετική μετοχή της μορφής: εἰ μή αἰσθανοίμην, δηλαδή σε: εἰ + ἀπλή ευκτική)
- Απόδοση:** ἄν εἴη (ἀβίωτος) (δυνητική ευκτική)
- Εἶδος:** Ἀπλή σκέψη του λέγοντος
(Απλός, Ἀνεξάρτητος, Ευθύς, Λανθάνων και Συνεπτυγμένος υποθετικός λόγος)

Επιμέλεια: Γεωργία Αναστασάκη